

Apie Lvivą, gurbučius, žabagarus ir visokias senybes bei naujadarybes...

Kiekvieną kalbą saugoja ir kuria ją vartojantys žmonės. Kalba išlieka gyva tol, kol sugebama ja išreikšti mintis, jausmus, gyvenimo realijas, kol bent kas supranta, kas ta kalba yra pasakyta ar parašyta. O sparčiai kintantis gyvenimas keičia ir kalbas. Tai yra normalu. Tai patiria ir mūsų lietuvių kalba. Juk lietuviai užsienio šalyse pastebi dar niekur kitur nematytų dalykų ir paragauja keisčiausių patiekalų, taip pat pasaulyje kasdien atsiranda vis naujų reiškinių ir daiktų, kuriems įvardinti reikia lietuviškų žodžių. Tad esame priversti pasidaryti naujų, anksčiau nevirtusių, žodžių (naujadarų, naujažodžių, naujadarybių) arba pasiskolinti jų (skolinių) iš kitų kalbų. Kuo daugiau tokių žodžių atsiranda kalboje, tuo ji tampa turtingesnė, stipresnė ir sėkmingai sugebanti prisitaikyti prie šių laikų žmogaus poreikių.

*Spauda ir žmonės jau natūraliai keičia iki šių metų buvusius mums įprastus pavadinimus ir Ukrainos miestus pavadina taip: Charkivas, Černihivas, Černivciai, Luhanskas, Kryvyj Rihas, Lvivas, Ternopilis, Užhorodas...
Vilniaus miesto savivaldybės nuotraukos.*

Kas yra naujadarai, naujažodžiai? Naujadarai paaiškinami kaip nauji dariniai, vediniai arba dūriniai ir yra viena neologizmų (naujažodžių, naujų kalboje atsiradusių žodžių ar žodžių junginių, posakių) rūšių. Į lietuvių kalbą nauji žodžiai patenka keliais būdais. Labai dažnai žodžiai pasiskolinami iš kitų kalbų. Tai skoliniai ir jie turi svetimą, lietuvių kalbai nebūdingą, šaknį. Na, ir labai daug žodžių pasidarome iš lietuvių kalboje jau fiksuotų šaknų. Taip pat jau vartojamiems lietuviškiems žodžiams mėgstame suteikti naujų reikšmių. Dalis naujai sukurtų žodžių ar terminų įtraukiami į mokslinius žodynus ir šnekamosios kalbos leksikoną, tačiau dalis jų pasidaro nebereikalingi arba juos pakeičia labiau vartojami kiti žodžiai.

Būtų labai sudėtinga išvardinti visus naujus iš kitų kalbų pasiskolintus ir sulietuvinčius žodžius. Štai tik keletas gana dažnai vartojamų skolinių: *adžikà* (lietuviško pakaitalo šiam armėniško prieskoninių mišinio pavadinimui neturime), *dula* (praktiškai mūsų kalboje jau vyraujantis žodis, nors turime ir *palydėtoja*, *gimties seserį*, *gimdėvės padėjėją* ir *pribuvėją*), *mobingas* (siūlomas vartoti žodžių junginys *grupinis (psichologinis) engimas* kalboje neįsitvirtina), *raftingas* ir *raftas* (nevertotinos svetimybės, turinčios gražius lietuviškus žodžius – *plaukimas (pripučiamaisiais) plaustais, (pripučiamasis) plaustas, nanorobotas* (dar neturime lietuviško pakaitalo šiam mikroaparatu, kurio paskirtis nurodytoje vietoje ir nurodytu metu tiksliai atlikti darbą (pavyzdžiui, naikinti virusus ar valyti kraujagyslių sienelės).

Labai dažnai skoliniai yra populiariausi negu surasti (ar sugalvoti) lietuviški atitikmenys dėl to, kad daiktą ar reiškinį apibūdina tik vienu ir gana trumpu žodžiu, kad jį pirmiau lietuvių kalbai pritaiko tie, kam tas skolinys yra aktualus ir jau suprantamas arba kam labai norisi parodyti savo tariamą „išprusimą“. O tada viskas priklauso nuo kitų vartotojų: priima jie tą žodį ar nepriima, ar siūlo lietuvišką pakaitalą...

Puiku, kad turime daug populiarių ir gražių lietuviškos kilmės naujažodžių. Per paskutinį dešimtmetį arba visai neseniai į mūsų kalbą įsitvirtino žodžiai: *atmintukas, banglentininkas, ~ė, bjauradaras, brukalas, dažasvydis, delninukė* (nedidelė puošni rankinė), *dūzgės* (tai žodis, kuris labai greitai ir sėkmingai nurungė prieš kelis metus labai daug kur pasigirdusį angliškąjį žodį „afterpartį“ ir net buvusį gana populiarių žodį „pratęstuvės“), *melagiena, karstyklė, kovidnešys, ~ė, laipynė, nekalbadienis, programišius, ~ė, riedis, riedlentininkas, ~ė* (vietoje svetimų žodžių *skeiteris, ~ė*), *skaityklė, spausdintuvas* (vietoje *printeris*), *tinklalaidė, tinklaraštinninkas, ~ė, žingsniuoklis*. O koks likimas laukia puikaus žodžio *mautas* (užmauna-

mas, be galų šalikas ant kaklo)? Konkurentų jis lyg ir neturi, lietuvių kalbos normas atitinka, o vyresnio amžiaus žmonės dar prisimena, kad audeklo gabalas kojoms apvynioti buvo *autas*. Vis dar vartojamas žodis *aulas*. Bet sudėtinga pasakyti, kurie žodžiai bus labiau vartojami: *asmenukė* ar *selfis*, *šonaslydis* ar *driftas*, *naršytojas* ar *internautas*, *įtakdarys* (*įtakonešis, įtakotukas*) ar *influenceris*, o ar po kelerių metų kas vartos tą keistą žodį *žmoga*, ar kas prisimins trumpai (bet labai plačiai) vartotus žodžius *nuomelžis, vakcinoljė* ar *cvirkparkis*? O 2019 m. Lietuvoje pradėtas vartoti žodis floksinosinaihilipilifikacija ar kam yra suprantamas, kai jo net ištarti normaliai neįmanoma? Tie, kam būtų įdomu sužinoti, ką tas žodis reiškia (o turime du gražius lietuviškus jo pakaitalus), patariu pavartyti

ne Tarptautinių žodžių žodyną (ten dar nėra informacijos), bet Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyną (apie jį dar bus rašoma). Taigi, naujažodžiai kalboje arba prigryja, arba juos pakeičia geresni, priimtinesni žodžiai. Ir nebūtinai lietuviški. Praktiškai kai kurie pasiūlyti ar sukurti lietuviški žodžiai lietuvių kalboje taip ir neprigijo, pavyzdžiui, niekas nenori (tikriausiai jau ir nenorės) sakyti, kad elektroninio pašto adrese yra *kilpelė*, o ne *eta*. Bet dažniausiai pasiūlyti vartojamų žodžių nauji pakaitalai priimami nesunkiai. Juk jau nemaža dalis žmonių, ypač jaunimo, net nežino, kas yra „kurtkė“ (dabar jau vartojamas gražus to žodžio pakaitalas – *striukė*), „gurbutis“ (krepsėlis), „prūdas“ (tvenkinys, kūdra), „sietka“ (rezginėlė, tinklelis, regztukas)...

O kas sukuria naujus žodžius? Patys kalbos vartotojai. Šiais laikais daug tų naujų žodžių atsiranda socialiniuose tinkluose, įtaką daro ir spauda, radijas, televizija bei kita žiniasklaida. Žinoma, ne visada ir ne visi tie žodžiai tampa visuotinai vartojamais. Tai priklauso nuo įvairių aplinkybių. Kai kurie žodžiai

būna tik laikini (ilgainiui išnykstantys iš vartosenos) ir pasakomi tam tikrose situacijose, tam tikrame kontekste. Mokslininkai tokius naujadarus vadina okaziniais dariniais. Tai dažnai būna tam tikro laikotarpio aktualijas vaizdžiai įprasminantys žodžiai (dažniausiai jie minimi Metų žodžio ir Metų posakio konkursuose). Kai mus visus užklupo koronaviruso pandemija, juk kiek prikūrėme naujų žodžių: *kovidnešys, ~ė, koronagiltinė, koronorama* (žinių laidos pavadinimas), *vakcinoljė* (skiepų parinkėjas pagal pageidaujančiojo norą), *blatavakseris, ~ė* (pasiskiepijęs, ~usi be eilės)... Su laiku dalis tų žodžių tikrai bus užmiršti, nes jie paprasčiausiai nebus aktualūs, o tuo metu atsiras kažkas tokio, kam reikės naujų žodžių... Kaip kad ir dabar, kai Rusija užpuolė laisvą šalį Ukrainą. Žmonės iškart

Per paskutinį dešimtmetį arba visai neseniai į mūsų kalbą įsitvirtino žodžiai: *atmintukas, banglentininkas, ~ė, bjauradaras, brukalas, dažasvydis, delninukė, dūzgės, melagiena, karstyklė, kovidnešys, ~ė, laipynė, nekalbadienis, programišius, ~ė, riedis, riedlentininkas, ~ė, skaityklė, spausdintuvas, tinklalaidė, tinklaraštinninkas, ~ė, žingsniuoklis*.

prisiminė jau šiek tiek primirštą, dar 2014 metais pavartotą, žodį *putleris*, ėmė kurti naujus žodžius šiai baisiai realijai atskleisti: *kiberpartizanas*, ~ė (partizaniniame (slapto pasipriešinimo režimui) kare dalyvaujantis kibernetinių atakų rengėjas), *pilnakelnis* (kas pilnomis iš baimės kelnėmis; bailys), *praplautasmegenis*, ~ė, *tankavagis* (kas pavogė tanką) ir kt. Tad visada, kol kalba bus gyva, reikės ir bus naujų žodžių.

Kalbininkai yra pastebėję, kad vartosenoje ilgai neišbūna ne tik nereikalingi ar svarbą praradę žodžiai, bet ir tie, kurie skamba keistai ar juokingai, kuriuos nepatogu ištarti arba jau vartosenoje yra labai įsigalėjęs skolinys iš kitos kalbos.

Labai dažnai naujus žodžius plačiai vartosenai sėkmingai ir įtaigiai sukuria žinomi (žymūs) žmonės ar populiarios laidos. Besidomintieji kalbos kaita jau tikriausiai pastebėjo, kad labai daug naujų žodžių „išleidžia į gyvenimą“ žinomas žurnalistas Andrius Tapinas. Naujažodžių žodyne jau užregistruota virš 60 žodžių, kuriuos viešai (dažniausiai per intelektualios satyros laidą „Laikykites ten“) pirmasis ištare būtent jau minėtas žurnalistas. Keletas jo sukurtų naujadarų: *influenceris*, ~ė (visgi populiariesnis išliko žodis įtakdarys, ~ė), *išsigimenceris*, ~ė

(išsigimęs ar visuomenei kenkiantis), *prestižomatis* (juokaujamas žodis, reiškiantis prietaisą mokytojo profesijos prestižui matuoti), *relaksencija* (atsipalaidavimas arba neveiklumas esant sudėtingai situacijai) ir kiti. Savaime suprantama, tokie naujadarai kuriami tam, kad būtų labiau atkreiptas visuomenės dėmesys, kad išpūdingiau būtų pateiktas emocinis reiškinio ar žmogaus vertinimas ir pan.

Žinoma, nemažai naujų žodžių tikslesnių variantų pasiūlo vienos ar kitos mokslo šakos specialistai ir kalbininkai. Labai nuoširdžiai lietuviškus terminus vartoja kompiuterių specialistai. Jie noriau pasirenka žodžius *byla* ar *rinkmena*, o ne *failas*, *tvarkyklės*, o ne *draiveriai*, *trikio aprašymas* (angl. bug report; turimas pranešimas apie netinkamą programos darbą), bet nelabai prigijo lietuviškos kilmės žodžiai *vertiklis* arba *vertiklis* (dažniausiai vis dar vartojamas žodis *modemas*), vis dar neišku, kuris žodis (ar abu) *vaizduoklis* ar *monitorius* dominuos. Štai vienas iš naujausių fizikų pasiūlytų žodžių yra *šviesoranka* (procesas, kurio metu medžiagos ir molekulės surenka (sugeria) saulės šviesos fotonus), o kalbininkai vis dažniau ir dažniau pavartoja naujadarą *kalbosauga*.

Nuolat kinta ir vietovardžiai. Kaip gražiai ir greitai mūsų vartosenoje įsitvirtino Karaliaučiaus krašto miestų pavadinimai Karaliaučius, Tilžė, Ragainė... Vis prisimename Tilžės sutartį, Ragainės pilį, Tolminkiemį (vargu, ar daug kas iš jurbarkiškių pasakys dabar ten oficialiai vartojamą tą mūsų atmintyje saugomą baltų žemės kaimo pavadinimą). Prieš trejus metus Svazilando Karalystę ėmė vadinti Esvatinio Karalyste, o Makedoniją – Šiaurės Makedonijos Respublika. Tas pats ir su Sakartvelu bei kartvelais. Vis rečiau ir rečiau išgirstame žodžius *Gruzija* ir *gruzinas*... Nebūtų nuostabu, kad jau po kelerių metų tie žodžiai visai pradingtų iš kalbos vartosenos. O pačius naujausius vietovių pokyčius pajutome šiemet, kai Rusija pradėjo karą prieš Ukrainą. Gyvenimo realybė ir lietuvių noras bent dvasiškai padėti kenčiančiai ukrainiečių tautai, nulėmė artimesnių ukrainiečių kalbai pavadinimo formų pasirinkimą. Spauda ir žmonės jau natūraliai keičia iki šių metų buvusius mums įprastus pavadinimus ir Ukrainos miestus pavadina taip: Charkivas, Černihivas, Černivciai, Luhanskas, Kryvyj Rihas, Lvivas, Ternopilis, Užhorodas... Šitokie Ukrainos miestų pavadinimai kalbininkų buvo jau įteisinti labai seniai

ir tokius pavadinimus nesunkiai surastume dar 2006 metais išleistame enciklopediniame leidinyje „Pasaulio vietovardžiai. Europa“. Gal tik vienintelio Kijevo (kaip valstybės sostinės) pavadinimo iki šiol buvo rekomenduota nekeisti. Dar ir dėl to, kad buvo daug svarbių istorinių dalykų, susijusių su Kijevo pavadinimu: 250 metų Kijevo Rusios su vienu turtingiausiu to laikotarpio Europos miestu Kijevu istorija, glaudžios sąsajos su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, grožio ir dvasingumo šventovės – stačiatikių vienuolyno Kijevo Pečorų lauros išskirtinis svarbumas dvasiniame ne tik Rusios, bet ir Europos gyvenime. Rusijos siekis užgrobti Kijevą pakeitė ir lietuvių požiūrį į Ukrainos sostinės pavadinimą. Žiniasklaidos priemonės labai greitai priminė, kad galbūt tą sostinę galima vadinti tiksliau – Kijivu arba Kyjivu. Valstybinė kalbos komisija 2022 m. kovo 3 d. nusprendė šalia pavadinimo Kijevas oficialiai įteisinti ir kitą sostinės pavadinimą – Kyjivas. Taigi, esame tikri kalbos žodyno keitimosi liudininkai.

Tautiečiai turi humoro jausmą ir kartais mėgsta draugiškai pasijuokti iš pernelyg uolių kalbos normintojų. Štai šių metų sausio 19 d. „Dviračio žiniuose“ buvo pateikti pasiūlymai, kad vieno langelio institucija būtų vadinama „vienų durelių institucija“ (juk langelio, pro kurį interesantas pralįstų, tai nėra), rankšluostis veidui turėtų būti veidšluostis (jei juo šluostomas veidas), jūrinį upėtakį reikėtų vadinti jūrėtakiu, o juodos spalvos marškinius vadinti juodiniiais, o ne baltiniais... Labai logiški pasiūlymai, tačiau jie tikrai nebus visuotinai priimti, kaip ir kažkada normintojų pasiūlyti purvabrydžiai vietoj kaliošų, vypsone vietoj teatro, veizdyklės vietoj akinių.

2011 m. Lietuvių kalbos institutas pradėjo kurti ir dabar nuolat pildo specialią duomenų bazę – informaciją apie naujai sukurtus ir pradėtus vartoti žodžius. „Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas“ (prieiga internete – <https://ekalba.lt/naujazodziai/naujienos>) – Lietuvių kalbos instituto mokslininkės dr. Ritos Miliūnaitės sumanymas ir kūrybos rezultatas. Labai įdomu pavartyti šį naujažodžių duomenyną ir pasižiūrėti, kokie nauji žodžiai užregistruoti. Sužinome, kad 2021 metų pabaigoje pasigirdo gražus žodis *paširdutinti* (pažymėti širdute (kaip labai patinkantį dalyką) socialiniame tinkle). O 2022 metais pasiūlyta įregistruoti ir vartoti daug naujų žodžių: *braukažodis* (galvosūkis, kurį sprendžiant, reikia rasti lentelėje įvairiomis kryptimis surašytus žodžius ir juos išbraukti, o iš likusių raidžių sudėlioti žodį ar frazę), *drybis* (šlapio sniego dribimas, draba), *gūdmėtis* (gūdus, nykus laikas (beje, kažkada seniai tas žodis šiek tiek kita prasme jau buvo vartojamas), *išamžinimas* (atminimo įamžinimo panaikini-mas), *vardanlietuviai* (partijos „Vardan Lietuvos“ nariai) ir kiti. O Jurbarke tikriausiai ne vienas jau pastebėjo reklamą su nauju ir itin prasmingu žodžiu *nepyka* (nepyk, a?). Nemažai Lietuvių kalbos naujažodžių duomenų saugykloje surinktų žodžių jau yra įrašyti į Lietuvių kalbos instituto parengtą naują „Bendrinės lietuvių kalbos žodyną“.

Naujai vartojamus ar sugalvotus prasmingus žodžius kiekvienas norintis gali pasiūlyti duomenyno tvarkytojams. Jiems labai reikalinga visuomenės parama. O mums tereikia pasirinkti meniu punktą „Jūsų siūlymai“ ir jo papunktį „Rašykite“. Tik svarbu parašyti net tik žodį, bet kas, kur bei kada pavartojo tą žodį ar posakį. Pasiūlytų naujažodžių sąrašą galima rasti, atsidarius meniu punkto „Jūsų siūlymai“ papunktį „Jūsų

atsiūsti naujažodžiai“. Tų naujažodžių ten yra daugybė, bet ne visi pakliūs į mokslinius žodynus, nes naujai atsiradę žodžiai turi būti vartojami ne vieno ar dviejų žmonių.

Jeigu mėgstate kurti naujus žodžius ar norite sužinoti, kokius jau esamus žodžius siūloma panaudoti pagal lietuvių kalbos normas (na, pavyzdžiui, sužinoti, ar žodžiai žabagaras, grynšąla atitinka kalbos normas ir vartotini), tai jums labai padės Žodžių darybos vedlys (prieiga internete – <https://ekalba.lt/zodziu-darybos-vedlys/>). Darbo su šiuo vedliu pradžia gal bus nelengva, tačiau greitai perprantama tos pagalbos sistema.

Lietuvių kalbos institute 2021 m. vadovaujantis Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos ir Lietuvių kalbos gramatikos normomis sukurtas Žodžių darybos vedlys, kuriuo siekiama supažindinti su lietuvių kalbos žodžių darybos dėsniniais ir padėti kalbos vartotojams pasirinkti tinkamiausius darybos būdus ir priemones norimiems žodžiams susikurti. Tokie sukurti žodžiai gali gana sėkmingai įvardinti naujas sąvokas ir reiškinius. Dauguma lietuvių kalbos žodžių yra padaryti iš kitų žodžių. Vienus žodžius padarome iš vieno pamatinio žodžio, pridėdami priešdėlį, priesagą ar galūnę (pavyzdžiui, įpėdinis – iš žodžio pėda, atsakovas – iš žodžio atsakyti, nuokalnė – iš žodžio kalnas, aras – iš žodžio erelis), o kitus – į vieną žodį sudurdami du pamatinius žodžius (pavyzdžiui, žodis žemėlapis atsirado iš žodžių žemė ir lapas, braukažodis – iš žodžių braukti ir žodis, jau minėtas žodis žabagaras – iš žodžių žabas ir žagaras).

Žodžių darybos vedlys dar nėra užbaigtas ir nuolat pildomas pavyzdžiais iš įvairių kalbotyros šaltinių ir Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno bei susietas su Bendrinės lietuvių kalbos žodynu, todėl nesunkiai galima rasti informaciją, ar naujasis žodis jau yra įrašytas į žodynus.

Dr. Rita Miliūnaitė apie naujai sukurtą (kalboje atsiradusį) žodį yra pasakiusi – „Svarbiausia – kad jį priimtų žmonės, jiems jis patiktų, būtų pagaulus. Kalbininkams svarbu, kad jis būtų ir taisyklingai sudarytas. Žinoma, pasitaiko ir išimčių – būna gražus žodis, bet daromas nelabai pagal lietuvių kalbos taisykles, bet jis toks reikalingas ir būna, kad įsitvirtina.“

Kol mes būsime, tai ir mūsų lietuvių kalba bus gyva. O kalbai naujų, įdomių ir aktualių ar šmaikščių naujadarų (arba naujadarybių) mes sugebėsime prikurti. Tegul tik kalbininkai juos renka, užregistruoja ir visiems parodo, kokia lietuvių kalba graži ir sugebanti prisitaikyti prie pokyčių.

Gyva kalba yra ta kalba, kuri nuolatosis kinta.

Antanas Gvildys